

فضاهای عمومی و عوامل مؤثر بر حیات جمعی

سید عبدالهادی دانشپور*

مریم چرخچیان**

چکیده

پاسخگویی به نیازهای اجتماعی انسان و تأمین فرصتهای لازم در زمینه کسب تجارب اجتماعی وی، مستلزم وجود فضا و قرارگاه کالبدی است و فضای عمومی ظرفیتی عظیم در پاسخ به این جنبه از حیات انسان در جوامع شهری محسوب می شود. از اینرو با توجه به این ظرفیت عظیم از یکسو و تأکید بر بعد اجتماعی انسان و فضا از دیگرسو، مقاله حاضر به بررسی علل و عوامل مؤثر بر حفظ و تداوم حیات جمعی و کیفیت اجتماع پذیری فضاهای عمومی خواهد پرداخت.

واژه های کلیدی

فضای عمومی، حیات جمعی، اجتماع پذیری و تعاملات اجتماعی.

* عضو هیأت علمی دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران

daneshpour@just. ac. ir

** دانشجوی دکتری معماری دانشگاه علم و صنعت ایران

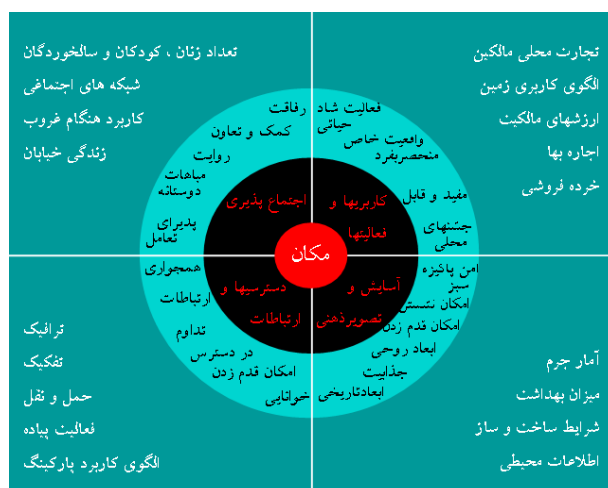
m_charkhchian@just. ac. ir

مقدمه

امروزه ابعاد انسانی فضاهای عمومی بیش از هر زمان دیگر مورد توجه برنامه ریزان و طراحان شهری قرار گرفته و مردم نیز مشتاقانه به حضور و مشارکت در چنین فضاهایی پاسخ مثبت داده اند [Gehl, ۲۰۰۴] اما آنچه این فضاها را به لحاظ اجتماعی فعال می سازد، در درجه اول عوامل کالبدیست که بتواند زمینه ساز ورود و سپس توقف افراد درون فضا باشد که در این باره می توان به عواملی چون: دسترسیها، جاذبه های بصری، عوامل طبیعی و بسیاری عوامل دیگر از این دست اشاره نمود. اما آنچه بیش از ابعاد کالبدی در حضور و تعامل اجتماعی افراد مؤثر است، پیش بینی و خلق رویدادهای اجتماعی ست که در عین ایجاد فرصتهای مشارکت در فعالیتهای اجتماعی، می تواند زمینه ساز ارتقاء حس تعلق به مکان نیز باشد [Lennard, 1984]. بنابراین خلق یک فضای عمومی موفق، بهره گیری از توانهای اجتماعی آن و ارتقاء فرصتهای مشارکت در حیات جمعی، مستلزم شناخت فضا و ابعاد مختلف آن و نگاهی چندجانبه از سوی طراحان و برنامه ریزان شهری در این رابطه است.

۱. فضاهای عمومی شهری

فضاهای عمومی فضاهایی هستند که افراد و گروههای مختلف اجتماعی در آن سهیم اند، این فضاها محل تبادل افکار و اطلاعات و مکانی برای شکل گیری شبکه های اجتماعی هستند. چنین فضاهایی بیش از آنکه تنها یک فضا باشند یک تجربه اند [Hajer et al, 2001] که نتیجه چنین تعامل و تجاربی در میان افراد و گروههای مختلف، دریافت حس هویت جمعی، احترام به خود (عزت نفس)، ارتقاء مهارتهای جمعی و مشارکت اجتماعی خواهد بود. چنین تعبیر و تفسیری از فضاهای عمومی در رابطه با حباب اجتماعی انسانها از ارسطو تا کنون همواره مورد توجه شهرسازان و نظریه پردازان شهری بوده و هست [Douglas, 2003]. فضاهای عمومی مشتمل بر فضاهای شهری گوناگونی چون: خیابانها، معابر، میداين، پلازاها، پارکها، زمینهای بازی، سیتی هالها، مالها، سواحل و کناره ها و سایر فرمهای فضاهای تجمع^۱ می باشند [Car : 1992, Lang : 1994 & Douglass : 2003] و از نظر فعالیتی می توانند جهت تأمین یک فعالیت ویژه طراحی و برنامه ریزی شوند و یا آنکه مانند میداين و پلازاها دارای تنوع کالبدی و فعالیتی و در نتیجه اجتماع پذیری بیشتر باشند [Car, 1992] این فضاها دارای ابعاد مختلفی هستند که در زیر بدان اشاره گردیده است. (تصویر ۱)

۱.۱. اجتماع پذیری

یکی از مهمترین ابعاد و ویژگیهای فضاهای عمومی ایجاد فرصتهای لازم جهت تعاملات اجتماعی می باشد. هنگامیکه مردم با سایر افراد جامعه تعامل می کنند، رابطه قویتری با مکان و جامعه خود احساس می نمایند. این عامل با تعیین میزان حضور گروههای مختلف اجتماعی، شکل گیری شبکه های اجتماعی و زندگی در ساعات مختلف شبانه روز قابل اندازه گیری و ارزیابی است.

۲.۱. فعالیت و کاربری

رویدادهای اجتماعی، نوع فعالیتهای کاربریهای موجود درون فضا و توان آنها در جذب افراد و گروههای مختلف، مهمترین عامل در پویائی فضاهای عمومی و فعال بودن آن در ساعات و فصول مختلف است و شاخص ارزیابی این بعد، میزان و دفعات مراجعه افراد به فضا و مشارکت در فعالیتهای مختلف است.

۳.۱. دسترسی و ارتباط

ارتباط با نحوه سیرکولاسیون و ارتباطات فضایی و دسترسی با قابل رؤیت بودن فضا و نحوه دستیابی به فضا که تیبالدز از آن به عنوان دسترسی کالبدی و بصری فضا یاد می کند، در رابطه است که خود در امنیت و عملکرد مثبت فضا مؤثر است. در این راستا امکان دسترسی، تداوم حرکت و حضور گروههای اجتماعی ویژه نظیر کودکان و سالخوردگان در نقاط مختلف فضا، وجود پارکینگهای کافی و ارتباط مطلوب با سیستم حمل و نقل شهری از جمله شاخصهای تعیین کننده در این بعد می باشند.

۴.۱. تصویر ذهنی و آسایش

تصویر ذهنی با چگونگی ساماندهی کالبدی فضا و دریافت آسایش ذهنی از فضا، در ارتباط است. پایداری (نحوه و میزان حمایت و حفاظت از فضا)، تشخیص و خوشایندی بصری فضا در جذب مردم به یک قرارگاه و دریافت آسایش ذهنی از فضا، مؤثر اند و این ویژگی است که سبب می گردد مردم آن را جهت توقف، قدم زدن و تجربه حیات جمعی انتخاب نمایند. (PPs. org)

۲. انسان، فضای عمومی و حیات جمعی

۱.۲. نیاز انسان در رابطه با فضای عمومی

تأمین نیاز انسان به دوست داشتن و در کنار جمع بودن مستلزم وجود یک قرارگاه کالبدی است و فضاهای عمومی بیشترین ظرفیت را در این رابطه دارند ولیکن این امر بدون پاسخگویی به نیازهای اولیه انسان میسر نیست. فضایی می تواند انسان را به خود جلب نماید که در درجه اول تأمین کننده نیازهای ذیل باشد :

۲.۱.۱. آسایش فیزیولوژیکی و ذهنی : از آنجا که برآوردن این کیفیت در رابطه با نیازهای اولیه انسان می باشد، نحوه پاسخگویی به آن در چگونگی ادراک سایر کیفیات فضا نیز مؤثر است و برآوردن این نیاز با میزان و تداوم حضور مردم در فضا قابل ارزیابی است.

۲.۱.۲. استراحت : جو آرام، وجود عوامل طبیعی، حریم فضا و کنترل ورود وسائل نقلیه از جمله مهمترین عوامل در تأمین این نیاز می باشند.

۲.۱.۳. اشتغال فعال : این نیاز مبتنی بر تماس مستقیم مردم با محیط (Whyte, 1980) بوده و بیانگر تجربه مستقیم فضا، مردم و فعالیتهای اجتماعی چون : تعامل با بستگان، دوستان، آشنایان و همسایگان، گردهمایی، قدم زدن، بازی، تفریح،

ورزش، فعالیتهای جسمی، امکان رقابت و... می باشد که خود در ایجاد تصویر ذهنی مطلوب افراد از فضا، پویائی و هیجان، کسب تجرب جدید و آموزش محیطی، نقش مستقیم دارد.

۲. ۱. ۴. **اشتغال غیرفعال** : فراهم نمودن امکان مشاهده و نظاره دیگران و اتفاقات و رویدادهای پیرامون که یکی از عوامل تعیین کننده در میزان پاسخگو بودن فضا است.

۲. ۱. ۵. **کشف و راز** : خلق فضاها و منظرهای متنوع، فعالیتهای گوناگون با هدف تأمین تنوع، جاذبه و تجارب گوناگون و ایجاد حرکت در بازدیدکنندگان فضا از جمله عواملی هستند که می توانند در پاسخگویی به نیاز انسان به پیچیدگی و امکان کشف فضا، نقش بسزائی داشته باشند. [Car et al, 1992]

۲. ۱. ۶. **زیبائی بصری و ابعاد زیبایی شناسانه** : تأمین جاذبه های بصری و مطلوبیت کالبدی و حسی فضا که با عواملی چون نظم و هماهنگی، تعین و تشخیص فضا و بسیاری عوامل دیگر از این دست قابل تأمین است.

۲. ۱. ۷. **مطلوبیت اجتماعی ناشی از تعامل افراد** : که مبتنی بر بعد اجتماع پذیری فضا یعنی حضور افراد و گروههای مختلف اجتماعی و میزان تعاملات اجتماعی بین آنهاست. [Lofland, 1998]

۲. ۱. ۸. **امنیت** : نیاز انسان به امنیت روانی و فیزیکی نیز یکی از نیازهای پایه انسان در رابطه با فضا است که خود دارای ابعاد مختلفی چون موارد زیر است :

- رؤیت پذیری فضا [Crowe, 2000]، که با وجود فعالیتهای مختلف و رویدادهای برنامه ریزی شده با هدف افزایش و تداوم حضور مردم در فضا، نفوذ پذیری بصری، خوانایی، وضوح فضا قابل تأمین است [Wekerle & Whitman, 1995].
- امکان ادراک محیطی و دستیابی به کمک، نورپردازی مناسب، خطوط دید آزاد، حذف مناطق ناامن و وجود علائم و نشانه هایی که به درک موقعیت افراد درون فضا کمک می کند [Wekerle & Whitman, 1995].
- تصور مکان و ارزشهای زیبایی شناسانه مکان، نشانه گذاری مکان و وجود کیفیاتی که مانع از گمراه شدن در فضا می گردد [Wekerle & Whitman, 1995].
- کنترل مکان با استفاده از اشکال مختلف مکانیکی (بوسله دوربین، دروازه و...)، طبیعی (تعریف فضا و قلمرو) و سازمانی (پلیس، نگهبان و...) [Crowe, 2000] [به نقل از Avila, etd]

۲. ۲. اجتماع پذیری و حیات جمعی

حیات جمعی فرصتی جهت رها شدن از تنشهای زندگی روزمره، گذران اوقات فراغت، تعاملات اجتماعی و گرهمائی افراد و گروههای مختلف و بستری برای حضور، آزادی بیان و ابراز آنها در فضا است. حیات جمعی در فضاهای عمومی در گرو ترویج تعاملات اجتماعی [Sennette, 1974, 215]، جذب افراد و گروههای مختلف [Whyte, 1980]، امنیت اجتماعی و در نتیجه ترغیب به افزایش تحمل گروههای مختلف در فضا، جامعه پذیری بیشتر [Marcus & Francis, 1998] و ایجاد فضائی فعال و سرزنده است. اجتماع پذیری در فضاهای عمومی بر پایه نیاز مردم به حس تعلق اجتماعی و تعامل با یکدیگر قرار دارد و این امر در یک فضای اجتماعی حمایت کننده در کنار تأمین آسایش فیزیولوژیکی [Lang, 1994]، ادعای قلمرو، حس مالکیت و دریافت عدالت در فضا، میسر خواهد بود [Alexander, 1968]. تعامل اجتماعی و برقراری ارتباط، می تواند یک موضوع فیزیکی، یک نگاه، یک مکالمه و ارتباط بین افراد باشد که خود مستلزم تعریف رویدادها و فعالیتهای متناسب و در نتیجه نقش پذیری مردم در فضا و عضویت آنها در گروهها و شبکه های اجتماعی است.

از سوی دیگر حیات جمعی متأثر از نیروها و عوامل مختلفی چون :

۱. ویژگیهای جغرافیائی بستر فضای عمومی (اقلیم و ...)
۲. مشخصات کالبدی و فعالیتی فضاهای عمومی
۳. ابعاد اقتصادی
۴. سلامت اجتماعی
۵. ویژگیهای فرهنگی - اجتماعی جامعه؛
۶. ابعاد سیاسی
۷. الگوی گذران اوقات فراغت [Car et al ,1992]

بوده و با ویژگیهایی چون : نوع فعالیتهای اجتماعی حاکم، فرهنگ مردم و زمان وقوع رویدادها در فضا در رابطه است.

۳. ویژگیهای فضای عمومی اجتماع پذیر

بطور کلی خلق یک فضای عمومی موفق که بتواند پذیرای افراد و گروههای مختلف باشد مستلزم تأمین عوامل زیر است :

۱. تأمین قلمرو، امنیت، ساختارمنسجم، تداوم و خوانائی و قابل پیش بینی بودن فضا
۲. وجود تسهیلات مناسب در فضا، پاسخگویی، راحتی و آسایش محیطی
۳. میزان اطلاعات، شور و هیجان محیطی : که مستلزم وجود ابعادی چون پیچیدگی و رمزآلودگی، آموزش، امکان بیان خود، گوناگونی و تضاد، انتخاب، هویت یابی، خلوت جوئی و دلبستگی در فضا است.
۴. تعاملات اجتماعی [Lars Lerup, 1972] به نقل از [Avila, etd]

از میان عوامل فوق، مواردی چون تأمین خلوت، قلمرو، خوانائی، آسایش و امنیت بر بعد کالبدی و عواملی چون کسب آگاهی و تجارب محیطی، حضور و تعاملات اجتماعی، بر بعد فعالیتی فضا، اشاره دارند که در ادامه بدان خواهیم پرداخت.

۳.۱. ویژگیهای کالبدی

کیفیات کالبدی یک فضای عمومی با نحوه دسترسی، موقعیت، آسایش فیزیولوژیکی در شرایط مختلف اقلیمی و امنیت، در رابطه است. علاوه بر این وجود عناصر طبیعی در فضاهای عمومی که سبب افزایش هیجان و سرزندگی محیط و دعوت عابرین به این فضاها و فراهم نمودن امکان استراحت، تجارب خوشایند و سلامت بیشتر برای مردم می گردند نیز در این میان بسیار حائز اهمیت اند [Kaplan & Kaplan, 1998]. عناصری چون : یادمانها، پله ها، آبنماها و سایر عوامل مؤثر در تشویق انسانها به حضور و تعامل در فضا، در زمره عوامل تأثیر گذار در ارتقاء جنبه های کالبدی فضاهای عمومی محسوب می شوند [Whyte, 1980]. کیفیات طراحانه ای چون : تعین و یکپارچگی فضا، ابعاد، تناسبات، انعطاف پذیری، فرم، هندسه، مصالح، محصوریت، بدنه ها، پیوستگی کالبدی و فضائی نیز می توانند در ادراک فضا به عنوان کل و در نتیجه تأثیر مطلوب بر ادراک انسان مؤثر باشند [پاکزاد، ۱۳۸۴]. اما در مقابل بی توجهی به عوامل زیر سبب می شوند تا فضاهای عمومی فعلی نتوانند به لحاظ اجتماع پذیری به نحو مطلوبی پاسخگو باشند :

- فرصتهای کالبدی مناسب جهت نشستن، مکث و تأمل بیشتر در فضا
- فضاهای قانونی جهت تجمع افراد مثل : زمین بازی، ایستگاه اتوبوس، مکان غذا خوردن و ...
- ورودیهای دعوت کننده و دسترسی به فضا به لحاظ بصری و کالبدی

- پیش بینی عناصر عملکردی در کنار ابعاد زیبایی شناسانه آن
- راهها و ارتباطات فضایی مناسب در هدایت مردم درون فضا، خوانائی و وضوح فضائی
- کنترل دسترسی وسائل نقلیه و امنیت پیاده
- تعریف بدنه ها و هویت جداره ها
- ارتباط با سیستم حمل و نقل شهری
- پیش بینی فعالیتهای جاذب [PPS,2000]

۳.۲. ویژگیهای فعالیتی

مطالعات نشان می دهد با آنکه عوامل بصری و زیباشناسانه در اجتماع پذیری فضاها از شروط لازم اند ولی به تنهایی کافی نیستند. مشخصات کارکردی فضاهای عمومی می تواند بر کیفیت و کمیت جذب مردم برای توقف و تعامل در این فضاها، تأثیر گذار باشد. وجود فضاهای کافی جهت نشستن و وقوع رویدادهای خاص در فضا از قبیل نمایشهای خیابانی، هنرهای عمومی و رخدادهایی از این دست که مردم را با یکدیگر پیوند می دهند، به جذابیت این فضاهای می افزایند. Whyte در این باره می گوید "که در فرایند چنین رخدادهایی، موقعیتهایی جهت برقراری ارتباط بین مردم و تمایل به گفتگو بین آنها ایجاد می گردد. . . [Whyte, 1980, 94]". در عین حال، بعد فعالیتی فضاهای عمومی با فعالیتهای کاربری های پیرامون نیز مرتبط است. به عنوان مثال جین جیکوبز در مقاله اش پیرامون لندمارکها با عنوان "مرگ و زندگی شهرهای بزرگ امریکایی" مطرح نمود که ترکیب شهرنشینی با عملکردهای تجاری و مسکونی در مقیاس محله ای و همسایگی یکی از مهمترین عوامل ارتقاء زندگی شهری می باشد. مطالعات نشان می دهند فضاهای عمومی که مردم در آن قادر به اشتغال به محیط با نگاه کردن به سایرین، نشستن، غذا خوردن، فعالیتهای خرده فروشی، فعالیتهای ورزشی [Carr & Francis, 1992]، اتفاقات دنج [Whyte, 1980] و یا به تعبیر [Wooley, 2003] تفریح فعال و غیرفعال باشند، برای مردم جذاب بیشتری دارند. این فعالیتهای و بسیاری خصوصیات فعالیتی و کالبدی دیگر به فضاهای عمومی تشخیص می بخشد و بر تأمین آسایش و امکان لذت بردن مردم از حضور در فضا تأثیر گذارست. بعلاوه فضاهایی به لحاظ تعاملات اجتماعی موفق اند که از تعامل پویا، آموزش محیطی [Chako, 2002]، تبادل آزاد اطلاعات در قالب نمایش و آموزش مهارتها، کسب تجارب محیطی، امکان بیان خلاق افراد و گروهها حمایت نمایند که این امر خود منجر به افزایش حس همبستگی اجتماعی و در نتیجه رضایتمندی بیشتر می گردد. البته قابل ذکر است دستیابی به چنین هدفی که هدف اصلی طراحان محیطی می باشد [Pierce, 1978] بدون مشاهده فعالیتهای در فضا، مصاحبه با مردم و جمع آوری اطلاعاتی از این دست که می تواند به درک چگونگی اثر این فضاها بر حیات جمعی مؤثر باشد، میسر نخواهد بود و این امر خود مستلزم طراحی دوباره برپایه نیازهای مردم و مدیریت شایسته فضا در تناسب رویدادها و فعالیتهای کاربران فعال فضا است. [Whyte, 1980] به طور کلی فعالیتهای حاکم در فضاهای عمومی را می توان بر اساس نوع و نحوه فعالیت و نیز کاربران فضا به سه دسته زیر طبقه بندی نمود :

نوع فعالیتهای	کیفیت محیطی نامطلوب	کیفیت محیطی مطلوب
فعالتهای اجباری		
فعالتهای اختیاری		
فعالتهای اجتماعی		

ارتباط بین کیفیت کالبدی فعالیتهای اجتماعی و اختیاری

۳.۲.۱. فعالیتهای اجباری

فعالتهای تکراری که بدون توجه به کیفیت فضا بوقوع می پیوندد مثل عبور از فضا، رفتن به مدرسه و محیط کار و...

۳.۲.۲. فعالیتهای اختیاری

فعالتهایی که در صورت دعوت کنندگی فضا، امنیت و آسایش اقلیمی میسرند و وابسته به کیفیت فضا می باشد.

۳.۲.۳. فعالیتهای اجتماعی

فعالتهایی که در هنگام حضور مردم در فضا اتفاق می افتد مثل : نگاه کردن، گوش سپردن و تجربه کردن سایر مردم و مشارکت فعال و غیر فعال در محیط که سبب سرزندگی فضا می گردد.

۴. جمع بندی

بعد اجتماعی فضاهای عمومی مبتنی بر مثلثی از انسان، فضا و حیات جمعی می باشد که پاسخگوئی به ابعاد مذکور مستلزم توجه به موارد ذیل است :

۱. شناخت نیازهای انسان در رابطه با فضا و شناخت گروههای مختلف استفاده کننده از فضا شامل :

- کاربران هرروزه : فعالیتهای ضروری
 - بازدیدکنندگان یا خریداران (فعالیتهای تفریحی روزانه)
 - بازدیدکنندگان تفریحی
 - بازدیدکنندگان یک رخداد (فعالیتهای برنامه ریزی شده، مشارکت و بازدید)
 - گروههای مختلف به ویژه کودکان، نوجوانان، جوانان و سالخوردگان
۲. شناخت ابعاد کالبدی فضای عمومی و قابلیتهای آن در رابطه با بعد اجتماع پذیری فضا شامل :

- موقعیت قرارگیری و دسترسی سواره و پیاده و نحوه ارتباط با سیستم حمل و نقل شهری
 - چگونگی شکل گیری و ساماندهی فضاهای عمومی
 - فرم، هندسه، نظم، هماهنگی، تشخیص، هارمونی، تنوع ابعاد و تناسبات و سایر ابعاد زیباشناسانه
۳. شناخت ابعاد مؤثر درحیات جمعی در نمونه های موجود و تأمین ما به ازاهای کالبدی و فرصتهای لازم جهت بروز فعالیتهای اجتماعی :

- ارزیابی و برداشت نوع و موقعیت فعالیتهای پیاده، تعداد عابرین و حاضرین در فعالیتهای تسهیلات مورد نیاز آنها
- بررسی عملکرد فضاها در فصول مختلف
- نحوه استفاده از فضاهای عمومی
- شرایط و ویژگیهای گذران فراغت در شهر
- مشکلات و موانع تحرکات پیاده

۵. نتیجه گیری

از میان مطالب اشاره شده در بعد اجتماع پذیری فضا و ابعاد مختلف کالبدی و فعالیتی فضاهای عمومی، چنانچه فرایند اجتماع پذیری و ارتقاء حیات جمعی درون فضاهای عمومی را مبتنی بر مراحل زیر بدانیم :

۱. پذیرا بودن فضا برای افراد و گروههای اجتماعی مختلف

۲. تأمین آسایش روانی و فیزیکی

۳. لذت بردن افراد و گروههای اجتماعی از حضور در فضا

۴. حضور اجتماعی فعال و مداوم در فضا

در اینصورت می توان به ما به ازاهای فضائی چون :

۱. دعوت کنندگی

۲. امنیت

۳. مطلوبیت

۴. پاسخگویی فعالیتی ؛ اشاره نمود که ابعاد مختلف آن در جدول زیر قابل ارائه اند :

کیفیات	ابعاد	
دعوت کنندگی	دسترسی بصری و کالبدی	- تنوع فضائی و فعالیتی در جذب گروههای مختلف - دسترسی اجتماعی، روانی و اقتصادی افراد با طبقه اجتماعی مختلف - دسترسی گروههای اجتماعی خاص
امنیت	کنترل ترافیک Crowe,2000	حفاظت در برابر جرم و جنایت : - نور پردازی -کنترل
مطلوبیت	مقیاس : - به لحاظ تأثیرات رفتاری و حسی در فضا	جاذبه بصری : - طراحی مطلوب - دید و منظر - عوامل طبیعی - خوانائی
	-امکان و تداوم حرکت پیاده -ریتم مطلوب حرکت پیاده	امکان ایستادن و توقف : - لبه های مؤثر - نقاط کانونی
پاسخگویی فعالیتی	اشتغال غیرفعال (نظاره کردن شنیدن و...): - دیدهای مطلوب - نورپردازی	فضای تعامل و گفتگو : - ساماندهی نیمکتهای - آرامش صوتی - فضای صمیمانه
	تنوع و سرزندگی نهادهای آموزشی تنوع کاربری فعال بودن فضا در طول ۲۴ ساعت	رستورانها و تریاها

پی نوشت :

Gathering space^۱

منابع :

- مدنی پور، علی. ۱۳۷۹. طراحی فضای شهری. ت : فرهاد مرتضایی. شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری
- پاکزاد، جهان‌شاه. ۱۳۸۴. راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران. شرکت طرح و نشر پیام سیما. تهران

- Alexander, Christopher, Sara Ishikawa, and Murray Silverstein. 1968."A Pattern Language Which Generates Multi-Service Centers". Berkeley : Center for Environmental Structure
- Avila I. Montero ,Monica -FACTORS THAT INFLUENCE THE SOCIAL LIFE AND VITALITY OF PUBLIC OPEN SPACES IN MARACAIBO. VENEZUELA. etd. Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University
- Appleyard ,Donald& M. Sue Gerson & Marc Lintell. 1981."livable street": University of California Press
- Car ,Stephen ,Mark francis, leanne Rivilin & Andrew stone. 1992."Public Space": Cambridge university press,Massachusetts
- Chako, Mary. 2002."Connecting". Albany : State University of New York Press.
- Cooper Marcus,Clare. & Carolyn Francis. 1990."People places": Design guidelines for Urban open space : Van Nostrand Reinhold
- Curran, Raymond J. 1983."Architecture and the Urban Experience". New York : Van Nostrand Reinhold Company.
- Douglas , Mike,2003."Urban Space in Globalization era"
- Gehl, Jan & Lars Gemzoe. 2004."Public Spaces, Public Life": The Danish Architectural Press
- Hajer, Maarten, and Arnold Reijndorp. 2001."In Search of New Public Domain": Rotterdam : NAI Publishers.
- Kaplan Stephen and Kaplan, Rachel."Humanscape : Environments for people"
- Kaplan, Rachel ; Kaplan, Stephen and Ryan, Robert. 1998."With people in mind. Design and management of everyday nature": Washington DC, Island press.
- Karger, H and Fisher, R. 1998."Community Practice and Historical Research In Research Strategies for Community Practice": NY,The Haworth Press
- Lang, John, 1994."Urban Design : American experience": Van nostrand Reinhold
- Lefebvre, Henri. Trans. Donald Nicholson-Smith, 1974."The Production of Space": Oxford, Blackwell Publishers.
- Lennard & Lennard. Public life in urban places : Godlier, Southampton,1984
- Lofland, Lyn H. 1998."The Public Realm": New York : Walter de Gruyter.
- Lynch, K. 1960 : "The Image of the City": MIT Press
- Rapoport,Amos. 1984."Culture & The urban order". In Agnew john mercer & David Sopher Eds. The city in cultural context : Allen & unwin
- Sennett, Richard. 1974."The Fall of Public Man": New York, W W Norton & Company.
- Tibbalds,francis. Making people friendly town
- Whyte,William. 1980."Social life of small urban space": Conservation Foundation.
- Woolley, Helen. 2003."Urban Open Space": Spon Press. New York